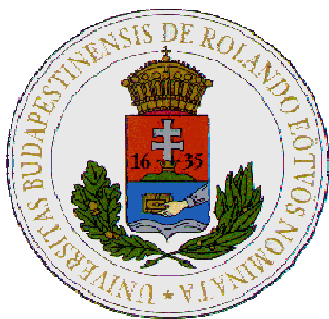

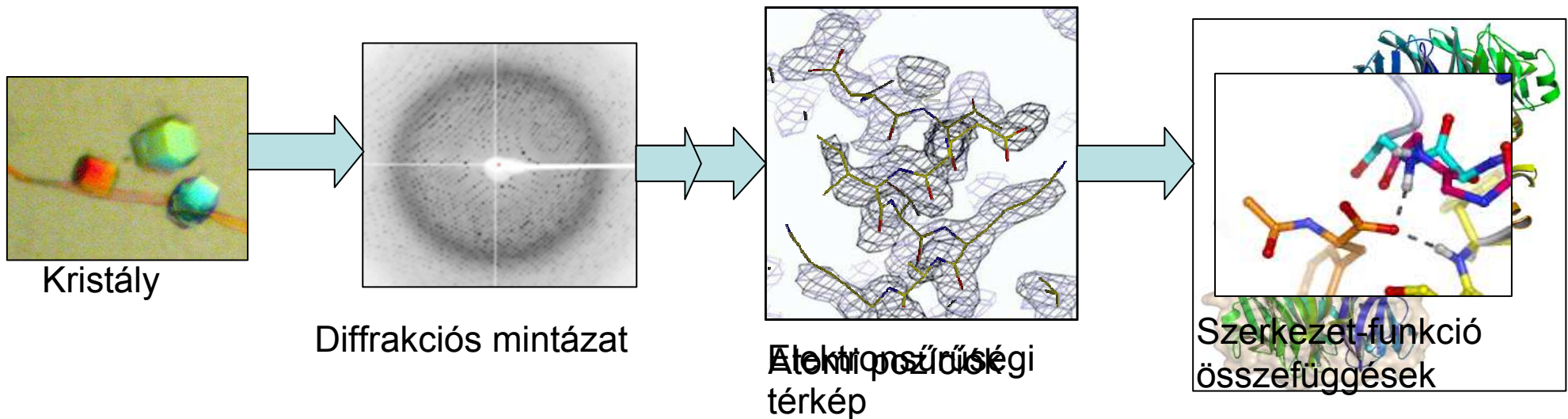
A polipeptidlánc szabályozott lebontása: mit mondanak a fehérjekristályok?

Harmat Veronika

ELTE Kémiai Intézet, Szerkezeti Kémia és Biológia Laboratórium
MTA-ELTE Fehérjemodellező Kutatócsoport

Fehérjék röntgendiffrakciós szerkezetvizsgálata

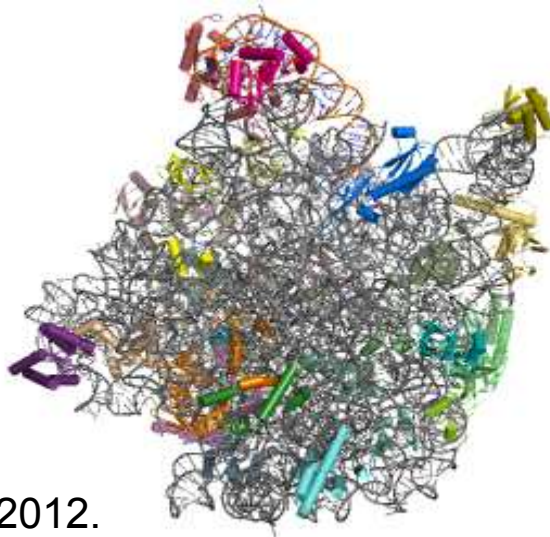
Jelentősége: kémia a biológia mögött

- Térszerkezet a kristályban atomi szinten
- Fehérjekrisztallográfia és Bio-NMR egymást kiegészítő módszerek
- PDB szerkezeti adatbank: 86008 db. szerkezet,
88% röntgendiffrakcióval, 97% fehérjék és komplexeik

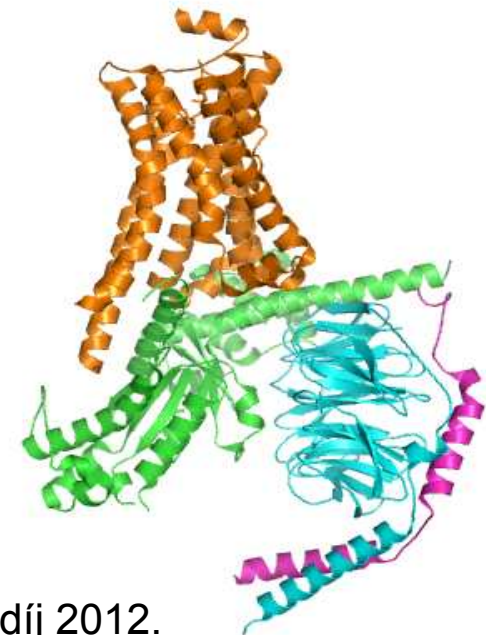
Fehérjekristallográfia: atomi szintű információ a molekulákról

Térszerkezet a kristályban

- A vizsgálathoz egykristály előállítása szükséges
- Stabil konformációjú fehérjék vizsgálhatók (globuláris fehérjék)
- A konformáció az oldatban és a kristályban általában hasonló
- Nincs elvi méretbeli korlát

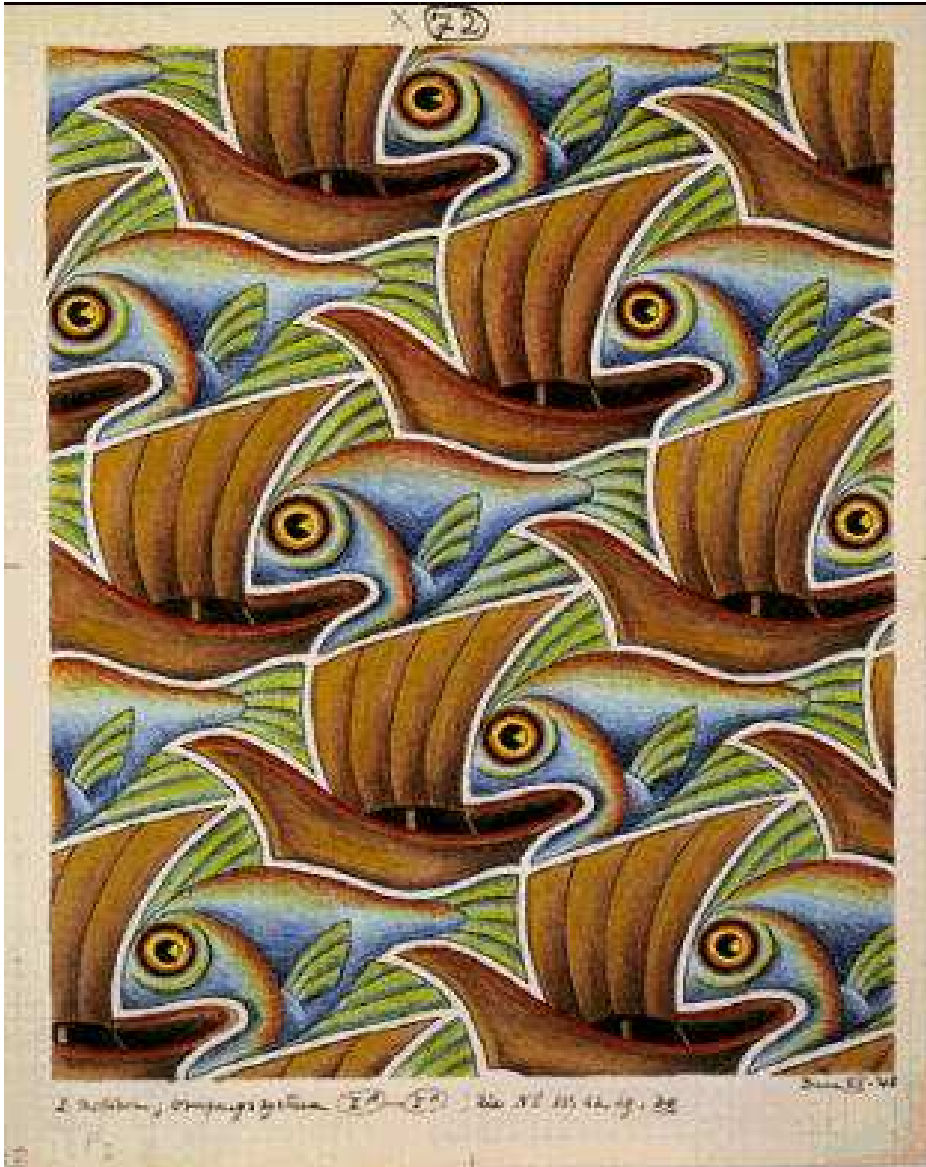

Kémiai Nobel díj 2012.
Venkatraman Ramakrishnan,
Thomas A. Steitz , Ada E. Yonath
riboszóma

Kémiai Nobel díj 2012.
Brian Kobilka, Robert Lefkowitz
G-fehérje kapcsolt receptorok

Fehérjekrisztallográfia: atomi szintű információ a molekulákról

A mérési eredményből a kristálybeli elektronsűrűség térbeli és időbeli átlaga számítható ki

- Dinamika helyett kristálybeli mozgékonyág
- Kölcsönhatások, molekuláris felismerés
- Kémiai reakció mechanizmusa
- Funkciós csoportok térbeli elhelyezkedése
- „Befagyasztott” reakciólépések megjelenítése

Maurits Cornelis Escher: Szimmetria E72.

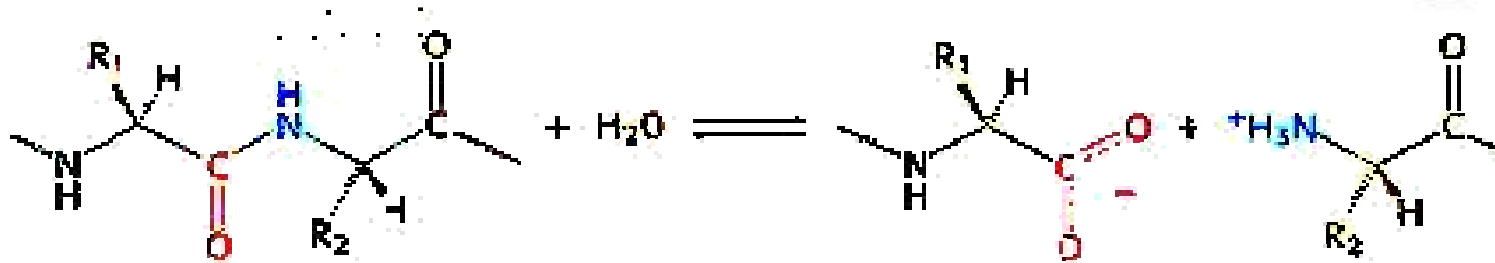
Peptidkötés hidrolízise

Kémiai stabilitás:

Vizes közegben kinetikai stabilitás

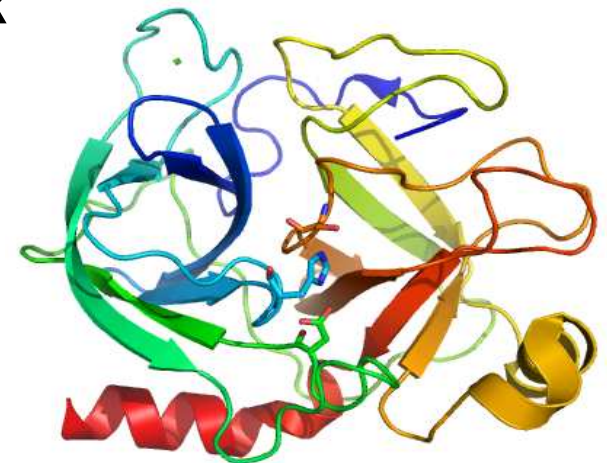
- Klasszikus módszer a fehérje teljes elhidrolizálására: 6 mol/dm³ sósav, 24 órás főzés

A szervezetben enyhébb és szabályozott körülmények

- Katalizátorok (enzimek: proteázok, peptidázok)
- Fehérjék lebontása: potenciális veszély
Helyhez és időhöz kötött, szabályozott aktivitás

- Keletkezés: inaktív proenzim, aktiválás
- Az aktivitás befolyásolása: inhibitorok, aktiváló kofaktorok
- Lebontás

marha tripszin

Marquart M et al Acta Cryst.B39:480 (1983)

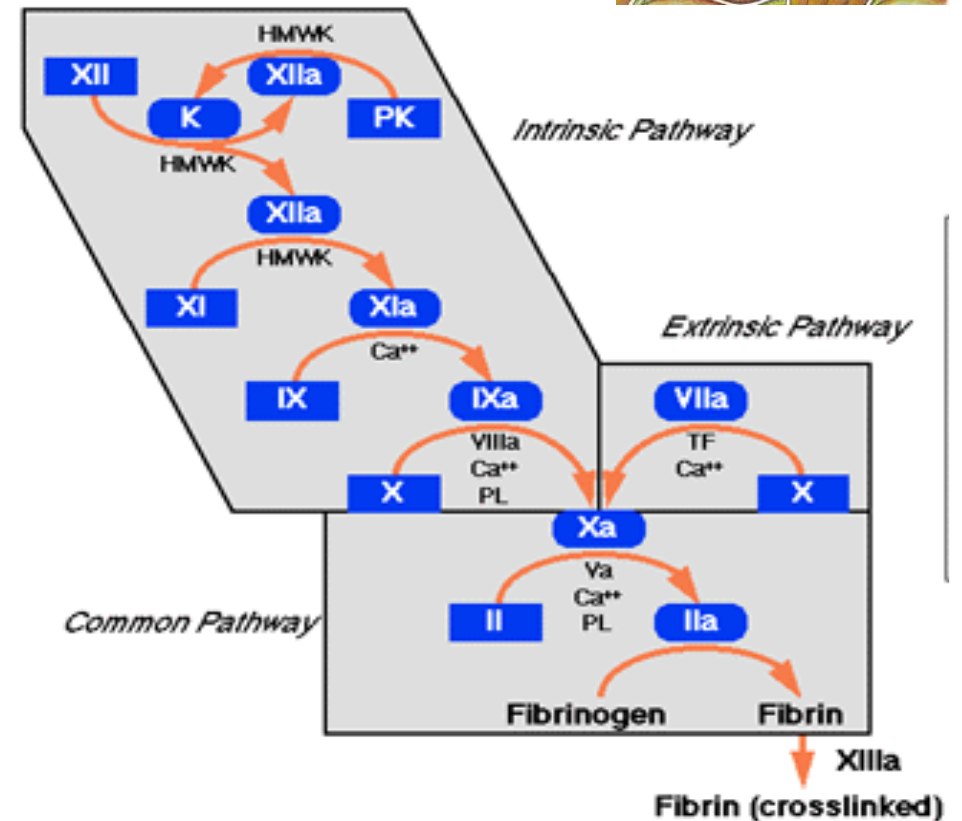
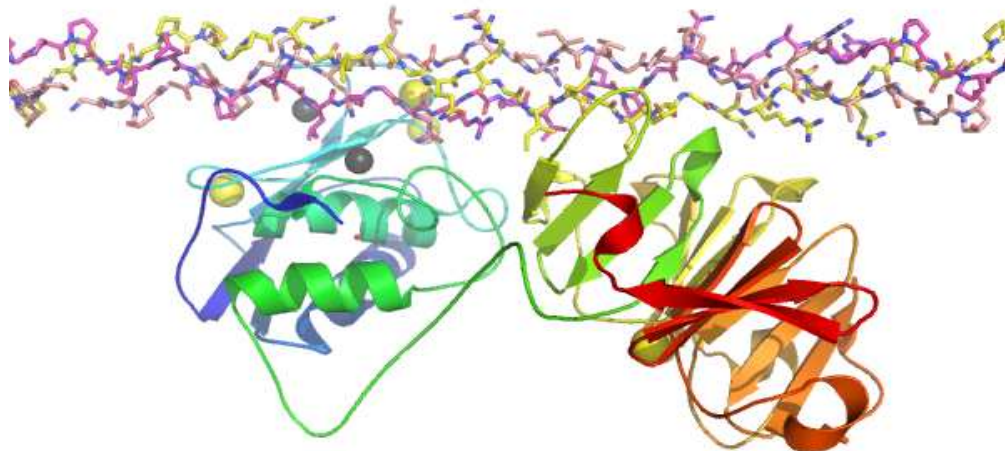
Proteázok: specializáció

Molekuláris felismerés

- Emésztés: széles specificitás
- Véralvadás és immunrendszer kaszkádjai: szűk specificitás

•Kollagén láncok fellazítása a hidrolízis előtt:
mátrix metalloproteinázok

Forrás: tollefsen.wustl.edu/coagulation

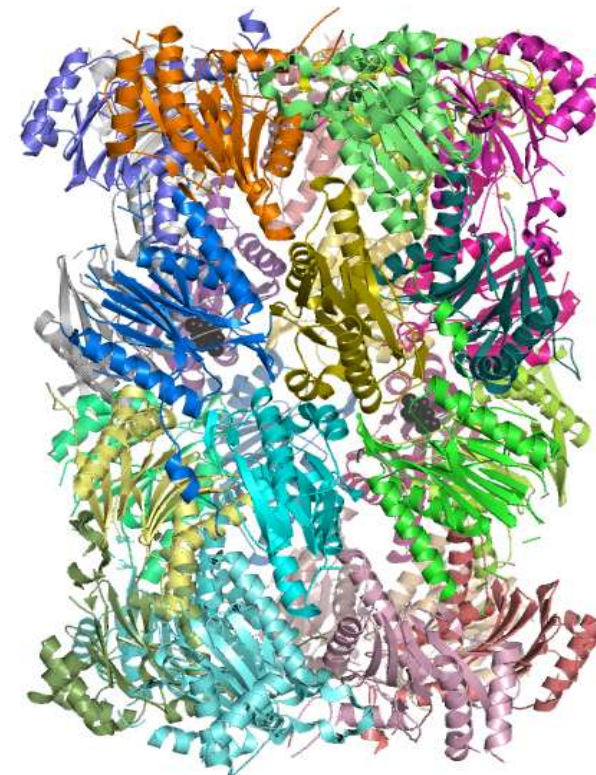
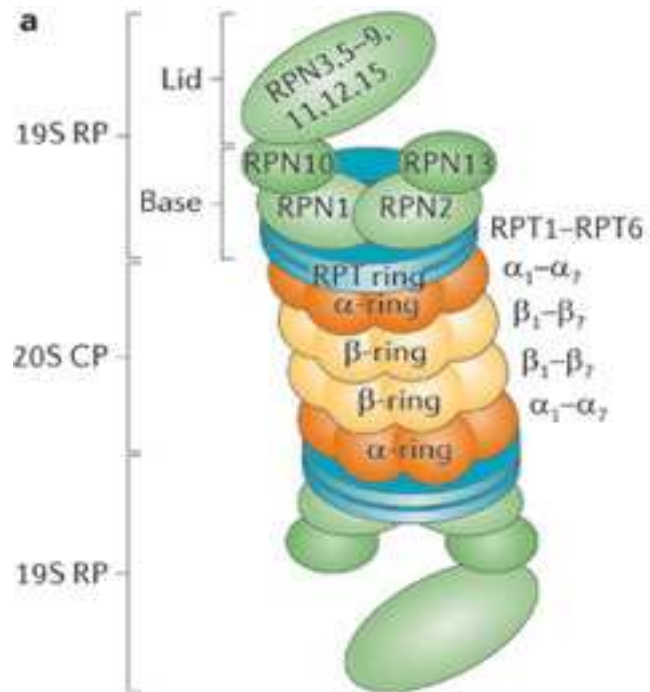
Mátrix metalloproteináz I – kollagén komplex
Manka SW et al. PNAS **109**:12461 (2012)

Proteázok: specializáció

Önszerveződő rendszerek

- Hibás fehérjeláncok lebontása: ubikvitinnel jelölt fehérjék felismerése, letékerése, lebontása (proteaszóma)

26S proteaszóma

Allan M. et al Nature Rev Mol Cell Biol
12:605 (2011)

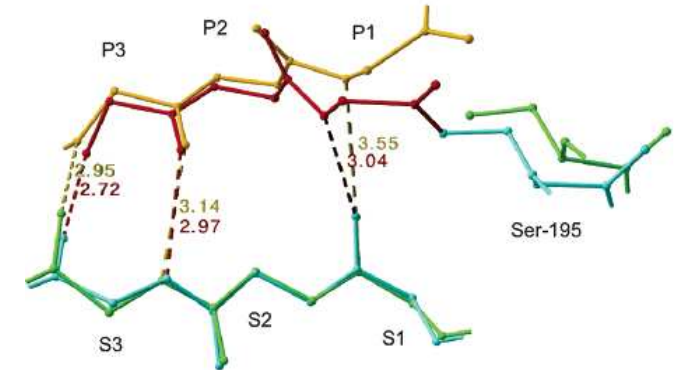
Katalitikus régió (20S), kismolekulás inhibitorral
Groll M. et al J Am Chem Soc 130:14981 (2008)

Példák

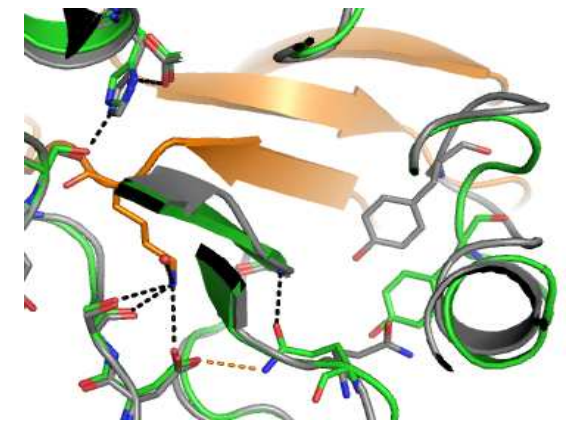

Szerin proteázok

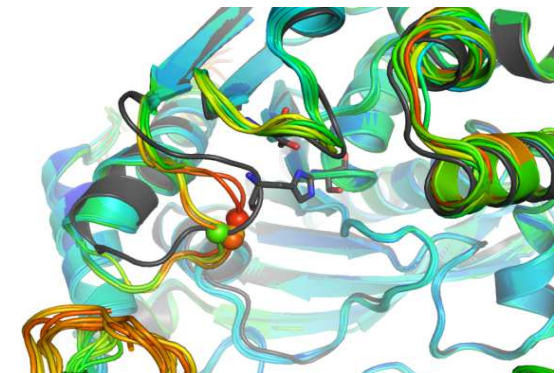
1. Katalitikus mechanizmus vizsgálata a kimotripszin családban

2. Specifikus kötődés molekuláris háttere: MASP-1 és MASP-2 és kanonikus inhibitoraik komplexei

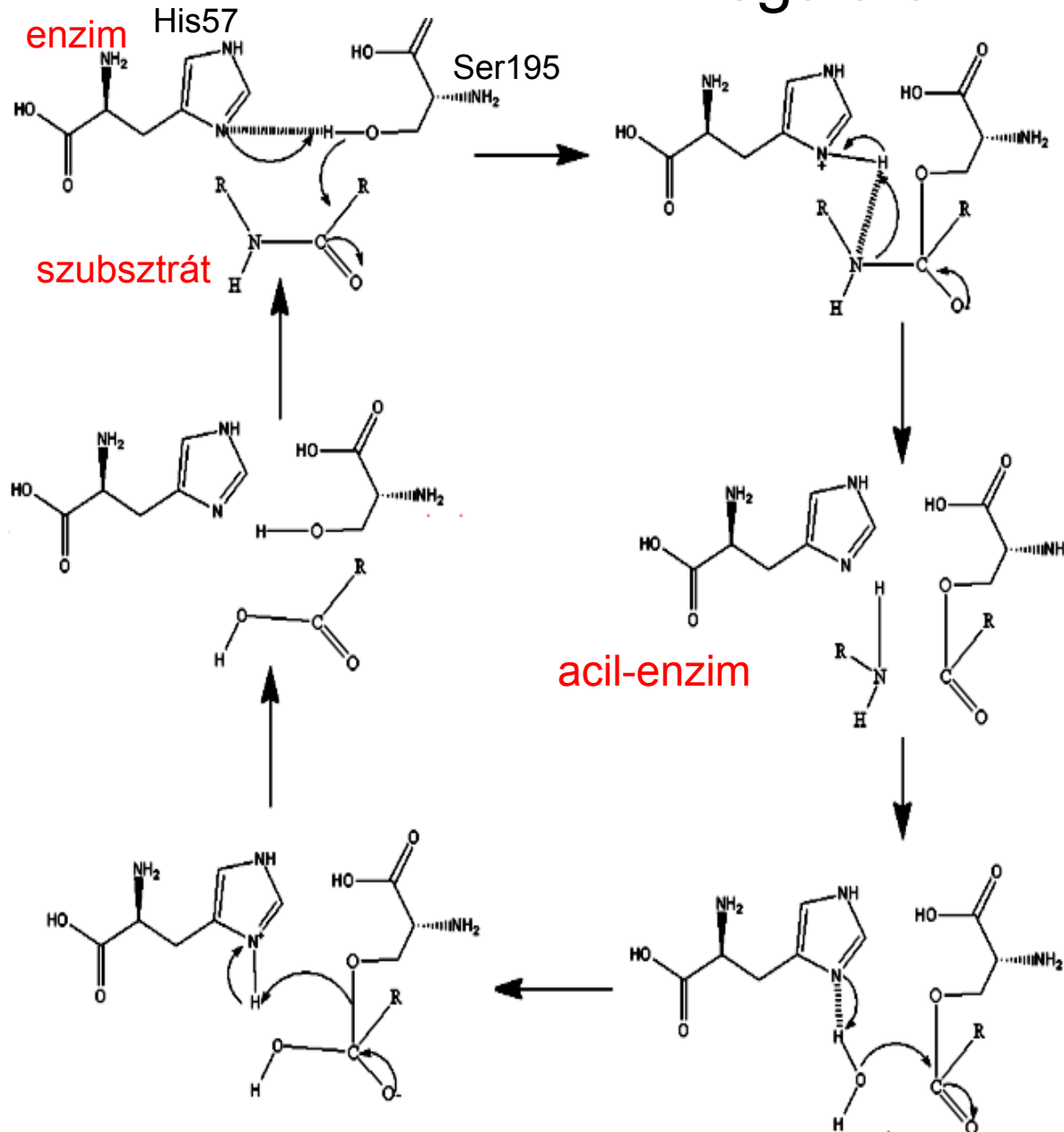

3. Szubsztrát méretszelekció oligopeptidázokban: dinamikus mozgások vagy önszerveződés

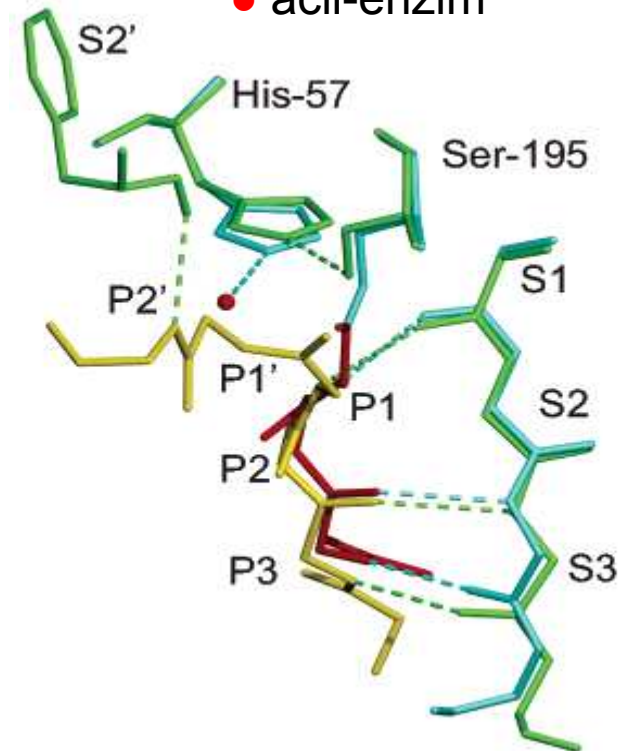

1. Szerin proteázok katalitikus mechanizmusának vizsgálata

A szerin proteázok katalitikus ciklusának állomásai atomi felbontású szerkezetekkel

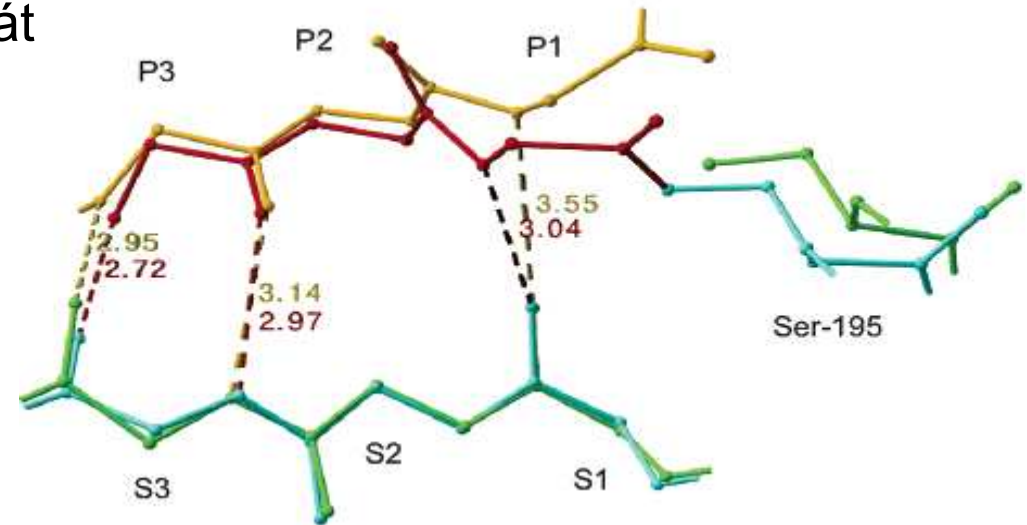
- ● enzim/inhibitor komplex
- acil-enzim

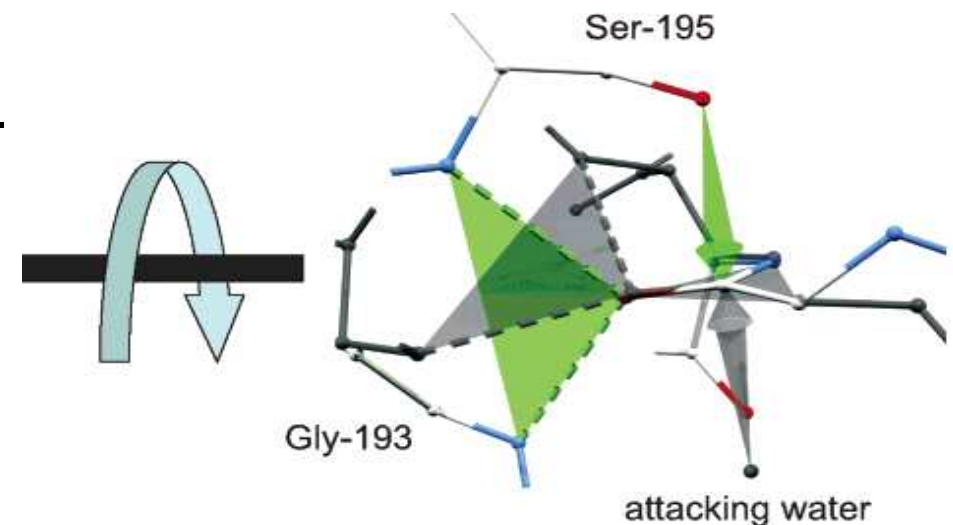
1. Szerin proteázok katalitikus mechanizmusának vizsgálata

- Az acil-enzimet rövidebb enzim-szubsztrát hidrogénkötések stabilizálják

- Mindkét kémiai reakcióban a merőlegesen helyezkedik el a támadó csoport az amid-ill. észtercsoport síkjára

2. MASP-1 és MASP-2 komplexek: a specificitás molekuláris háttere

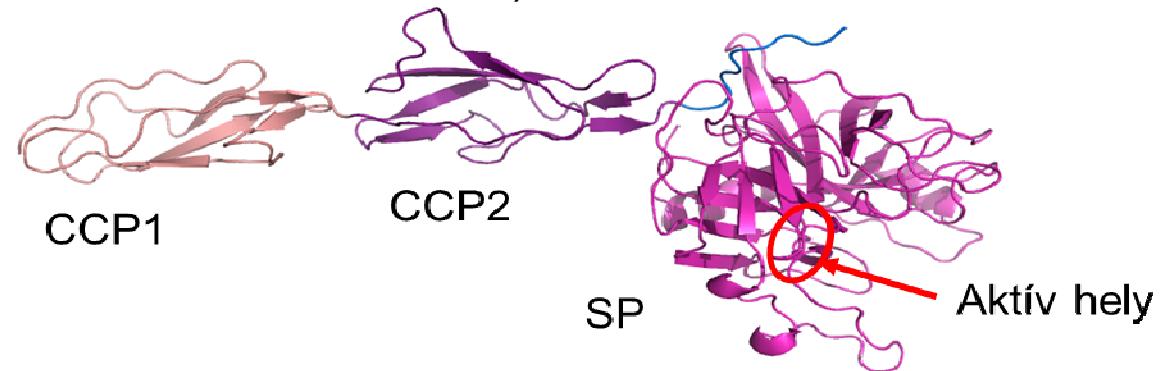

A komplement a veleszületett immunitás fontos eleme.

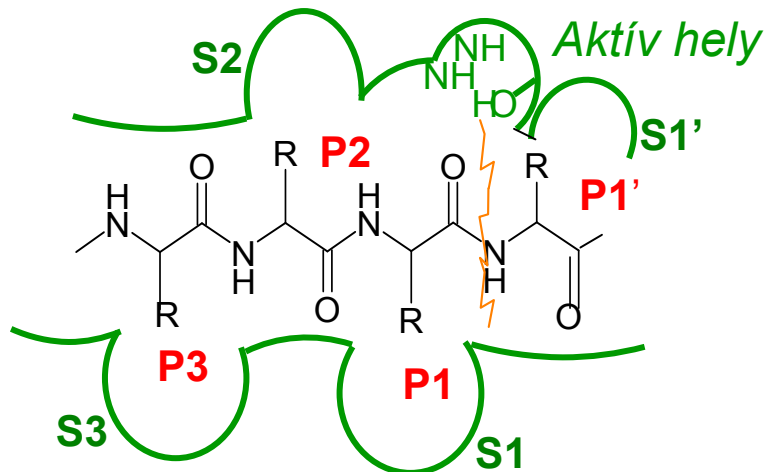
Enzimkaszád rendszer a vérplazmában.

Aktiválódásának kezdeti lépései a MASP-ok aktiválódása (lektin út):

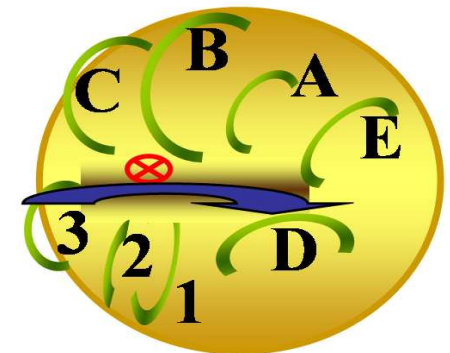
- Felismerő molekula (pl. lektin) kötődése az idegen szénhidrát-struktúrákhoz
- MASP-ok autoaktiválódnak (egyláncú proenzim forma hasítása)
- Szelektíven hasítják és aktiválják a kaszkád következő tagját

A szubsztrátkötő zsebek elnevezése:

A szubsztrátkötő árkot
körülvevő hurokrégiók:

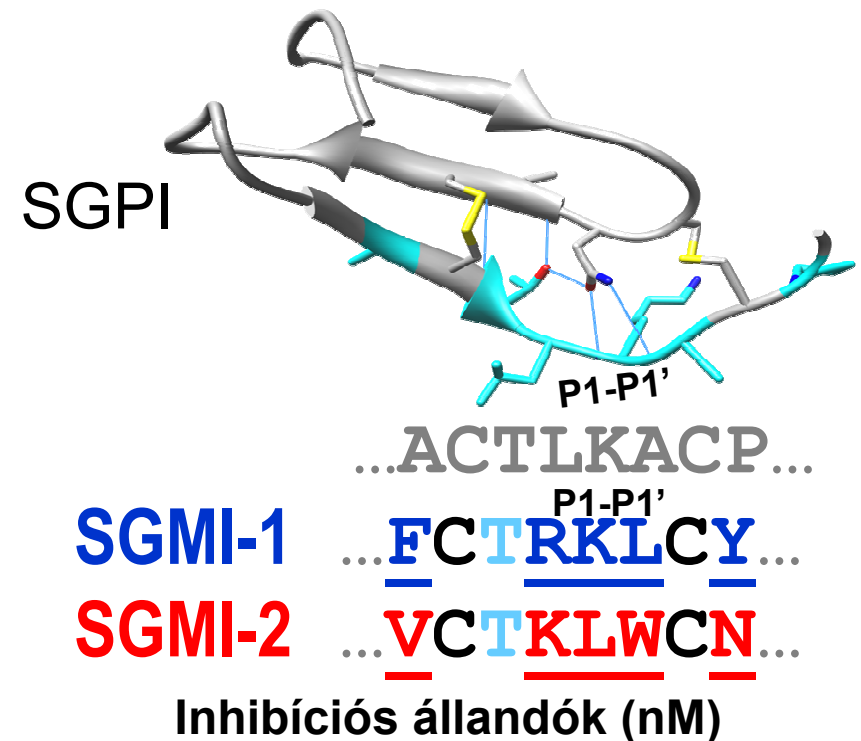
2. MASP-1 és MASP-2 komplexek: inhibitorok

SGMI-1 és SGMI-2 inhibitorok kifejlesztése:

Cél: a MASP-1 és MASP-2 egymástól független szerepének tisztázása

- Kanonikus szerin proteáz inhibitor vázon
- *In vitro* evolúciós (Fág bemutatás) technikával kifejlesztett inhibitorok

	MASP-1	MASP-2
SGMI-1	7	58000
SGMI-2	n.m.	6

2. MASP-1 és MASP-2 komplexek: proteázok

MASP-2

- A szubsztrátkötő árok szűk
- Szűk specificitás

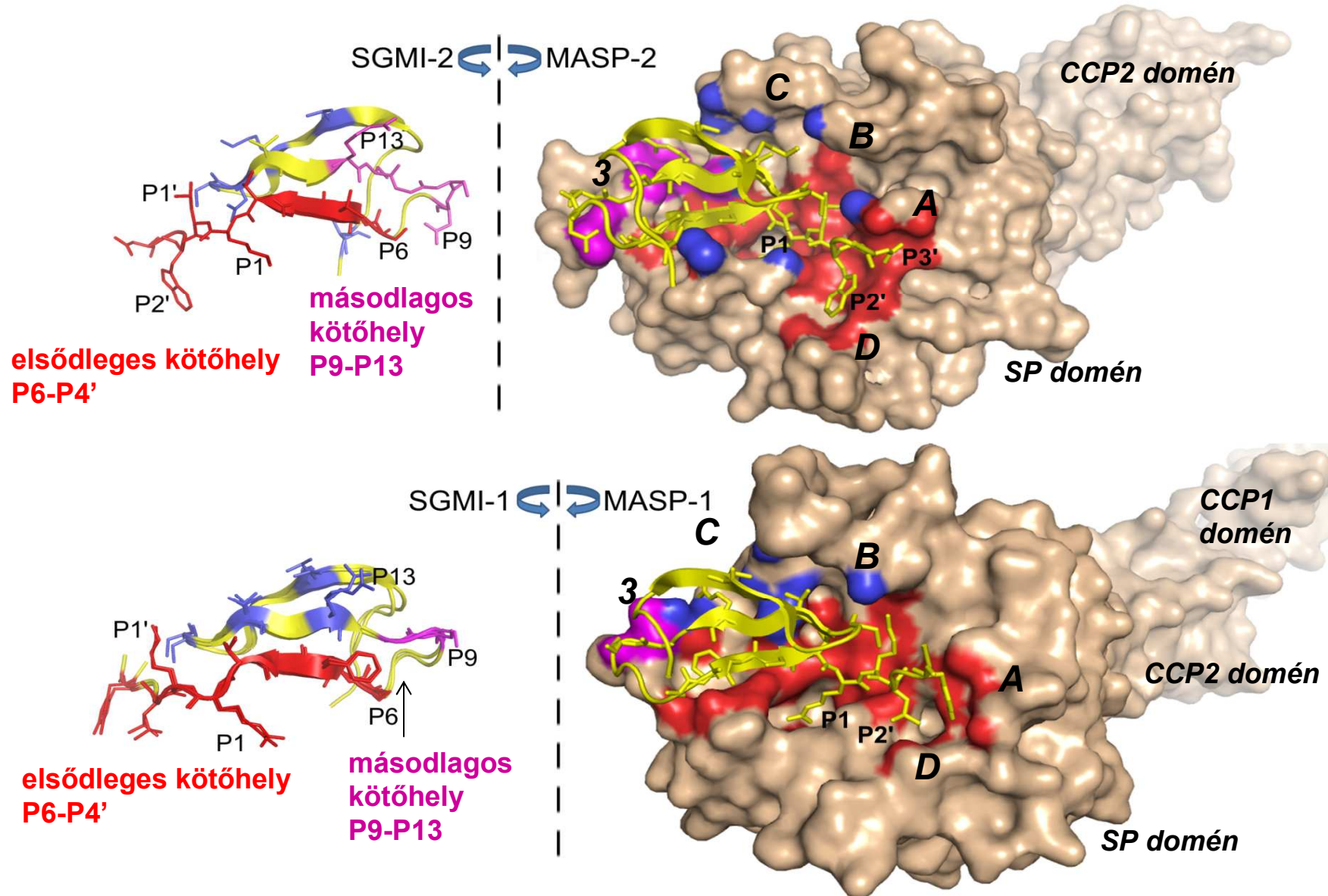
Szubsztrát/inhibitor	P4	P3	P2	P1	P1'	P2'	P3'
C2	S	L	G	R	K	I	Q
C4	G	L	Q	R	A	L	E
C1-inhibitor	S	V	A	R	T	L	L
SFMI-2	Y	C	S	R	S	Y	P
SGMI-2	V	C	T	K	L	W	C

MASP-1

- A szubsztrátkötő árok szélesebb
- Szélesebb specificitás

Szubsztrát/inhibitor	P4	P3	P2	P1	P1'	P2'	P3'
MASP-1	L	M	A	R	I	F	N
C2	S	L	G	R	K	I	Q
C1-inhibitor	S	V	A	R	T	L	L
Fibrinogén	F	S	A	R	G	H	R
Antitrombin III	I	A	G	R	S	L	N
F XIII	V	V	P	R	G	V	N
SFMI-1	I	C	S	R	S	L	P
SGMI-1	F	C	T	R	K	L	C

2. MASP-1 és MASP-2 komplexek: kiterjedt kölcsönható régió

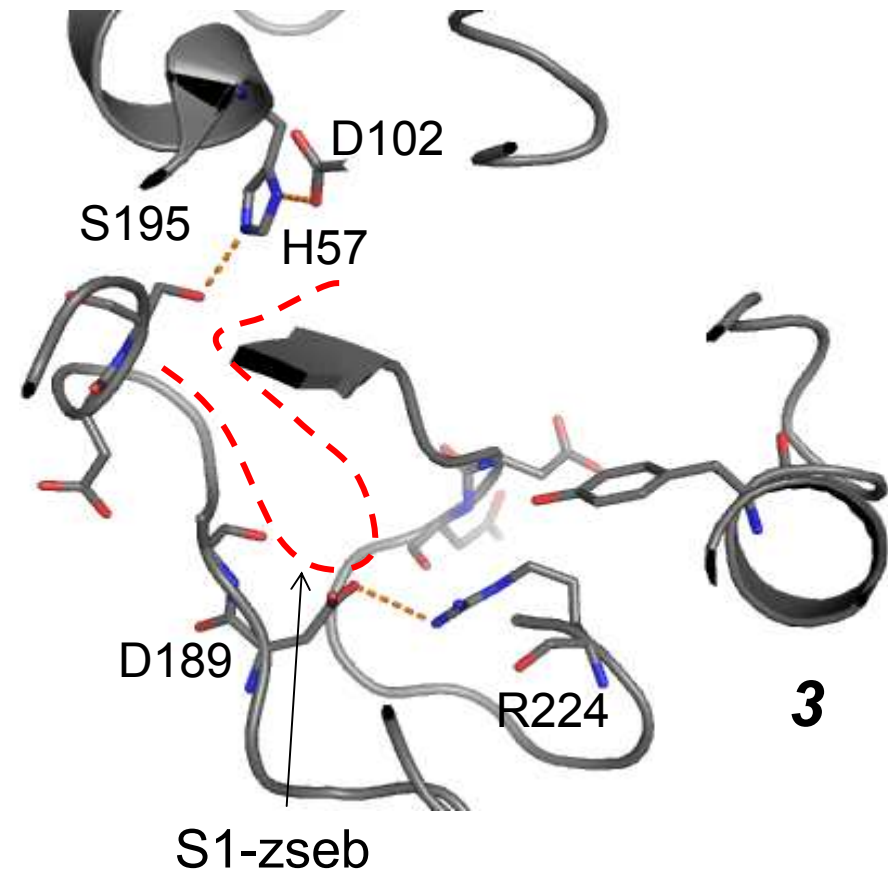
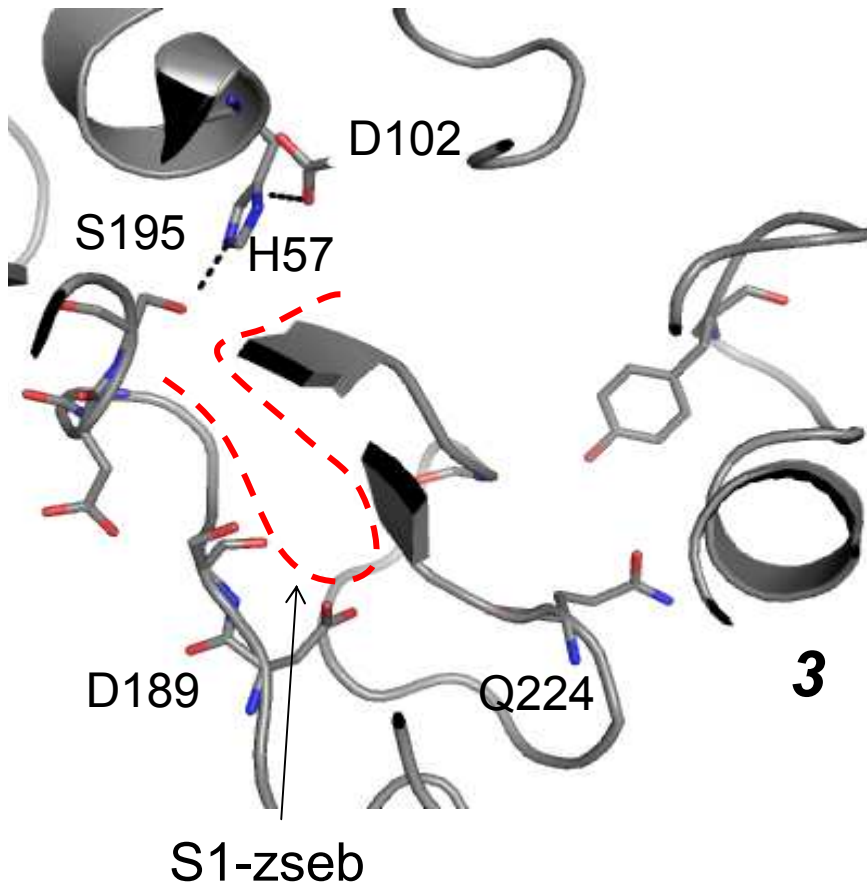

2. MASP-1 és MASP-2 komplexek: az S1 zseb átrendeződése

Komplexátatlan MASP-2 •

Komplexátatlan MASP-1 •

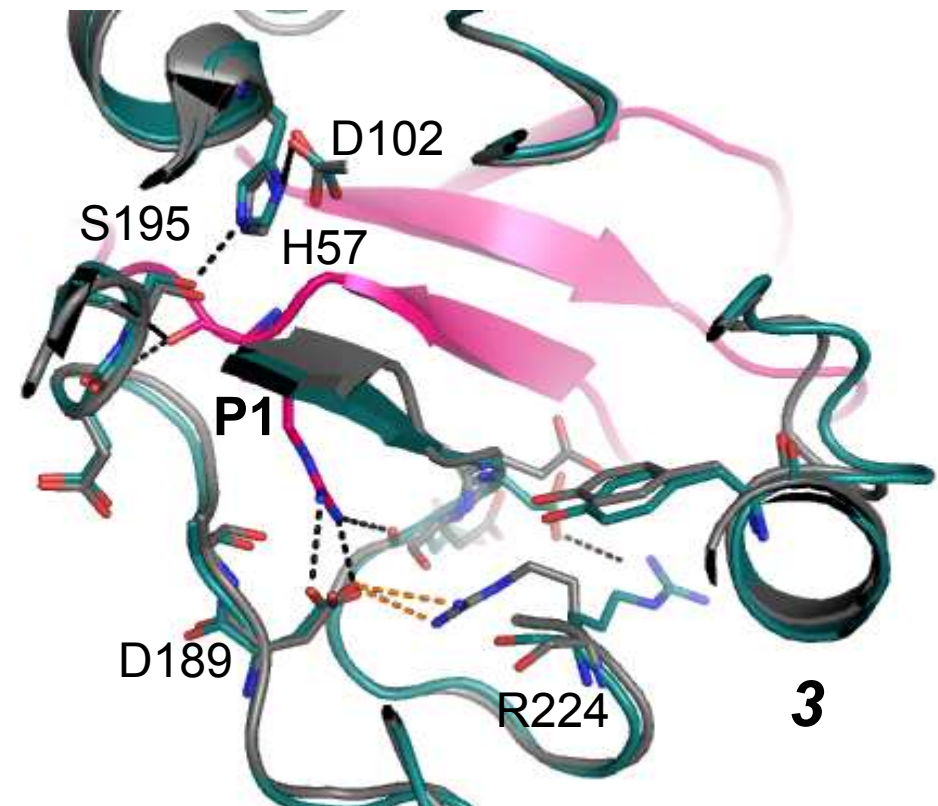
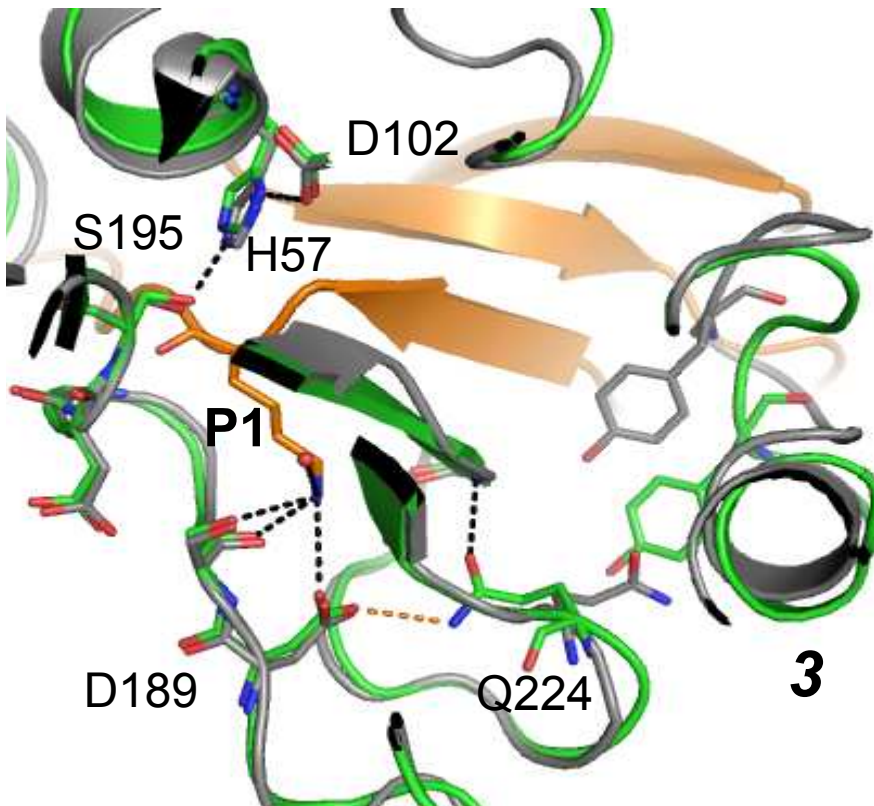

2. MASP-1 és MASP-2 komplexek: az S1 zseb átrendeződése

Komplexátlan MASP-2 ●
MASP-2.SGMI-2 ● ●

Komplexátlan MASP-1 ●
MASP-1.SGMI-1 ● ●

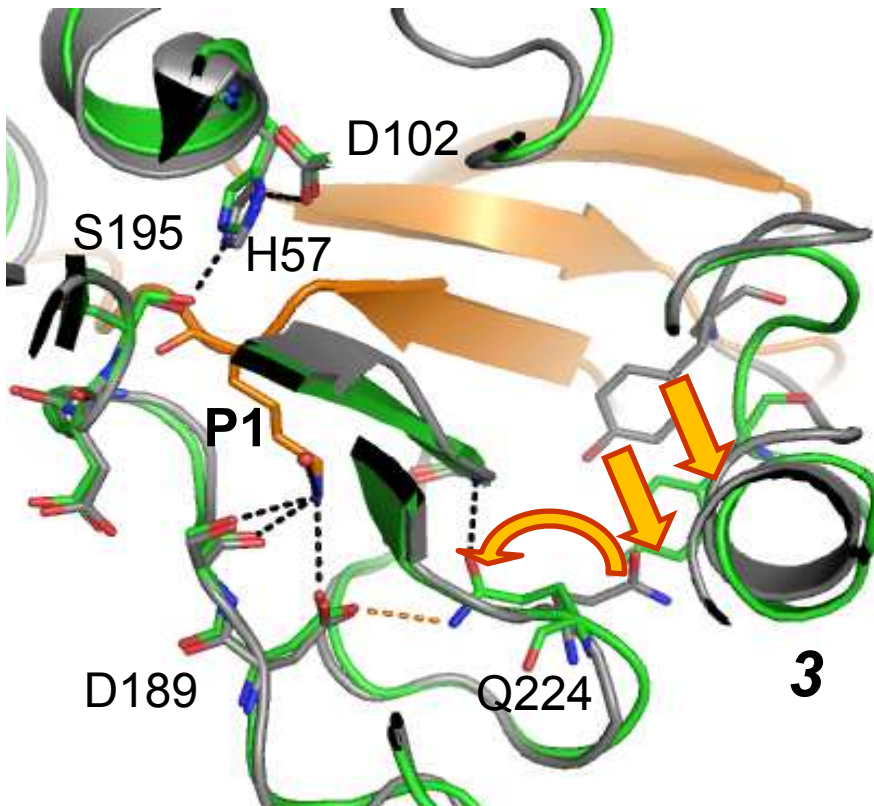

2. MASP-1 és MASP-2 komplexek: indukált konformációváltozás

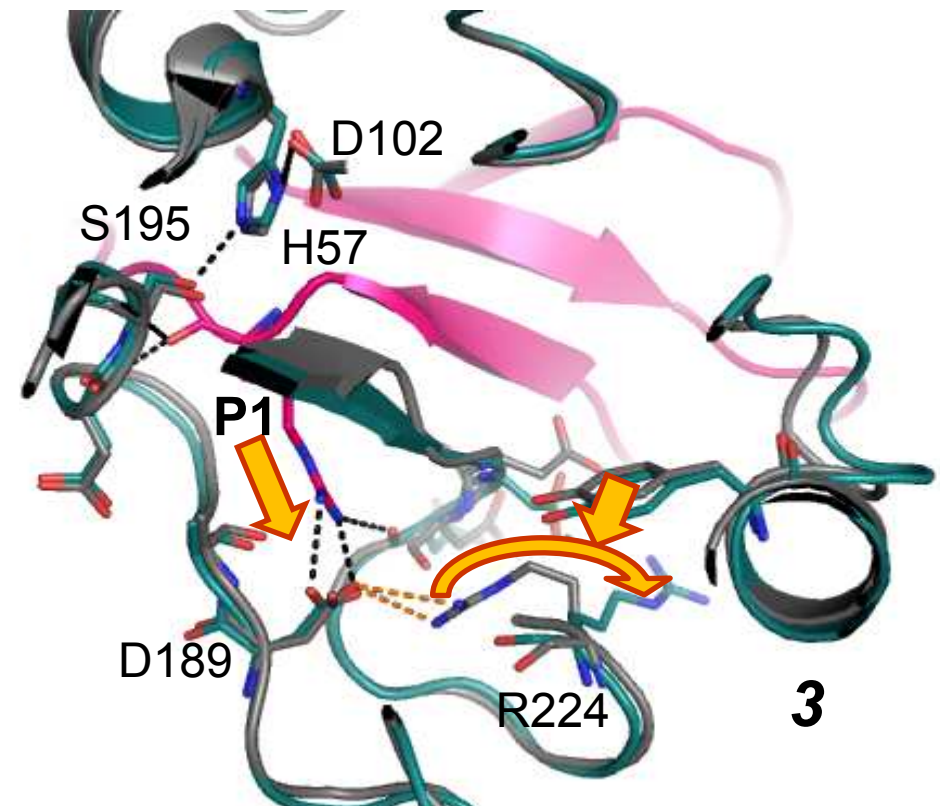

Komplexátlatlan MASP-2 ●
MASP-2.SGMI-2 ● ●

Komplexátlatlan MASP-1 ●
MASP-1.SGMI-1 ● ●

A 3 hurok eltolódása >>
Q224 befordulása
P1 Arg és Lys kötődése is kedvező

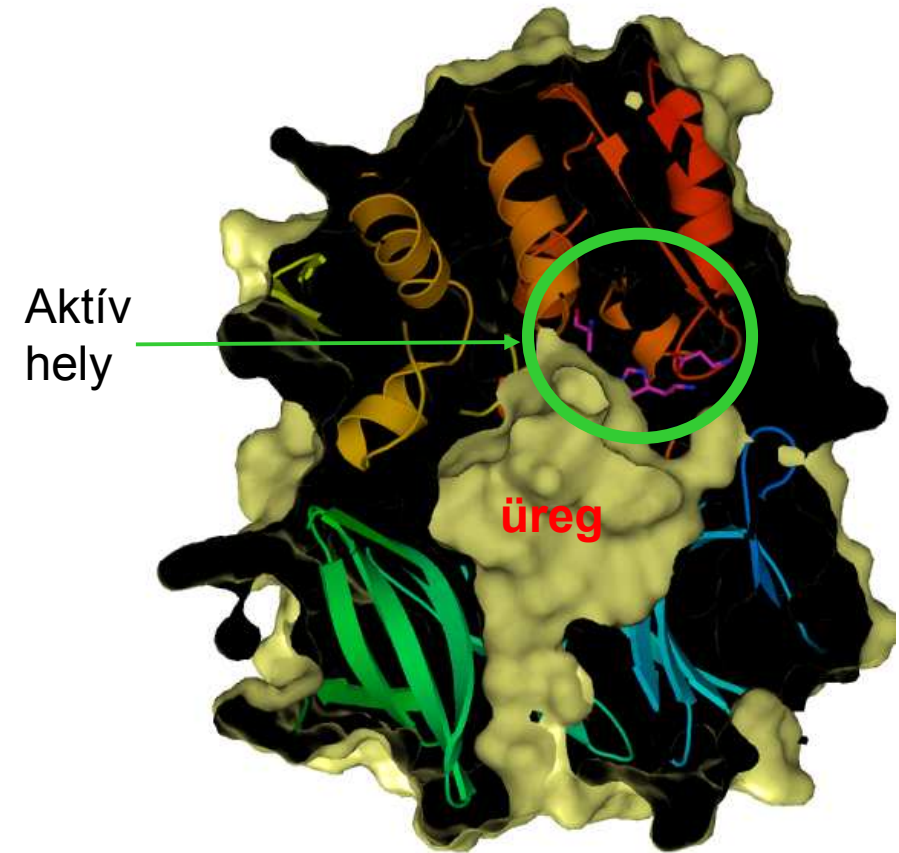
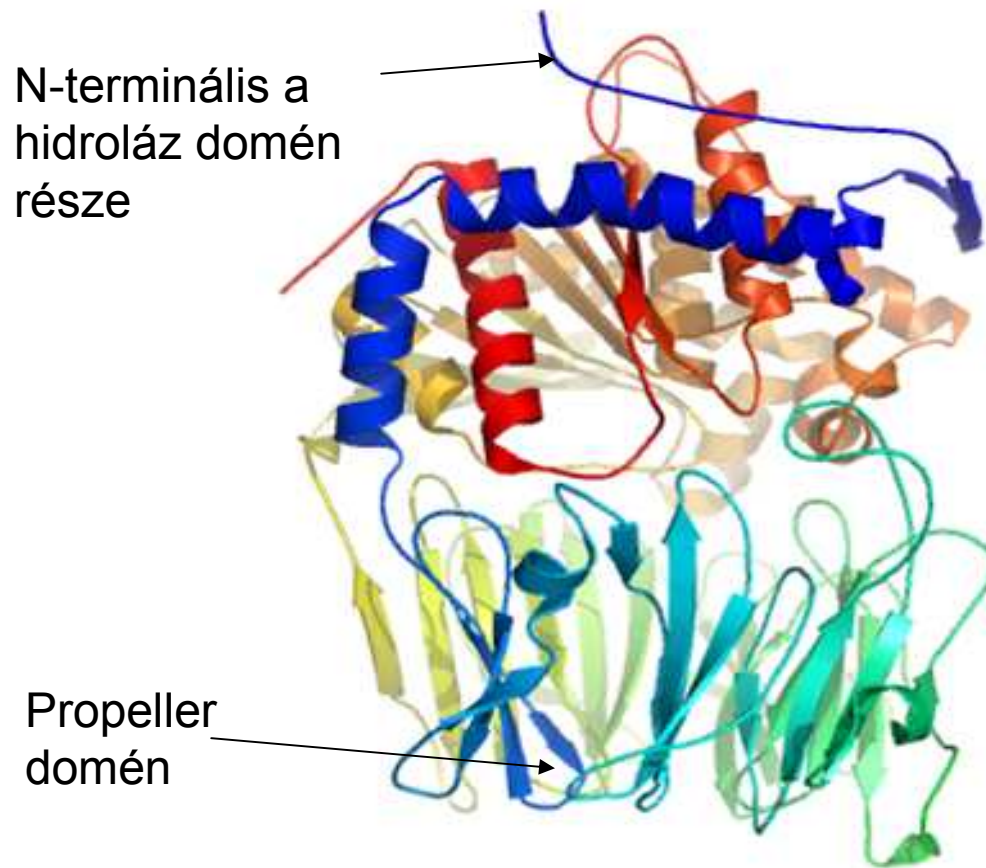
A P1 aminosav és R224 verseng
a sóhídért >> R224 kifordulása
P1 Lys kötődése kedvezőtlen

3. Szubsztrát méretszelekció oligopeptidázokban

A prolil oligopeptidáz család

- prolil oligopeptidáz, dipeptidil peptidáz IV, oligopeptidáz B, acilaminoacil peptidáz

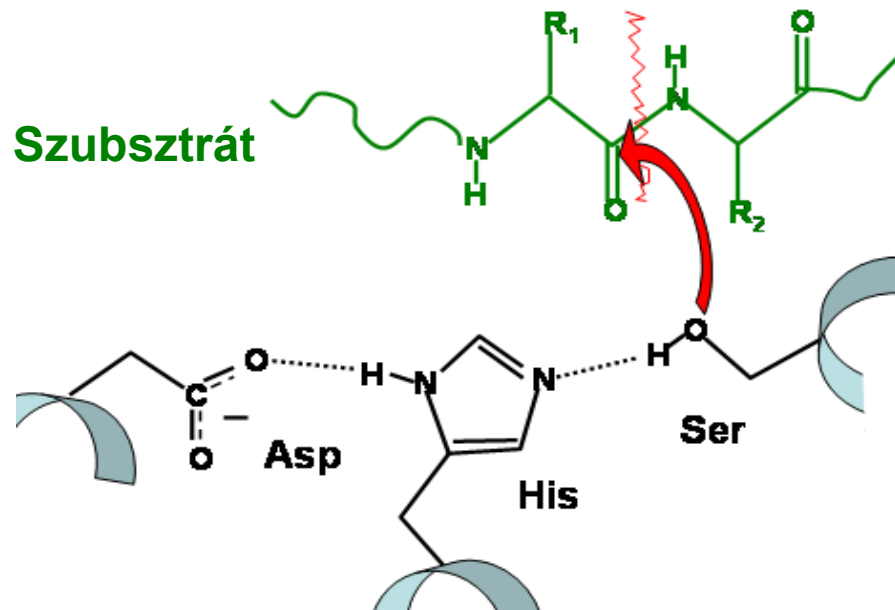

Metszeti kép

3. Az oligopeptidázok kettős funkciója

Katalízis:

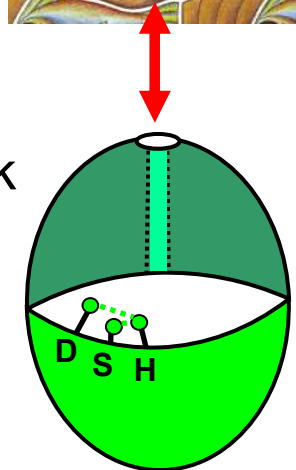
- szerin proteázok

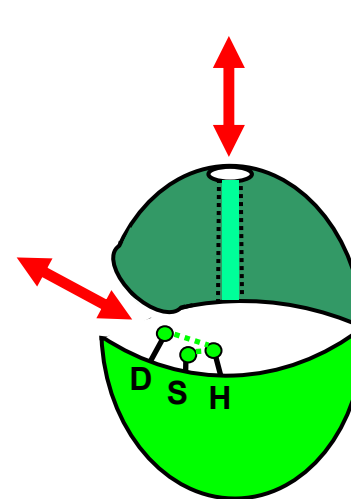
Méretszelektivitás:

- Maximum kb. 30 aminosavas oligopeptidek hidrolízise

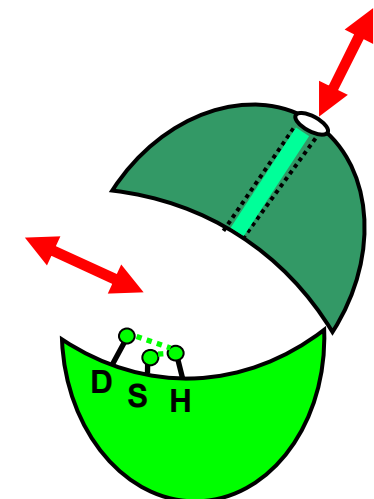
Fülöp V et al. Cell
94:161 (1998)

Aktív-hely megközelíthetőség?

Rasmussen et al. Nat.
Struct.Biol. 10:19 (2003)

Shan et al. PNAS 102:
3599 (2005)

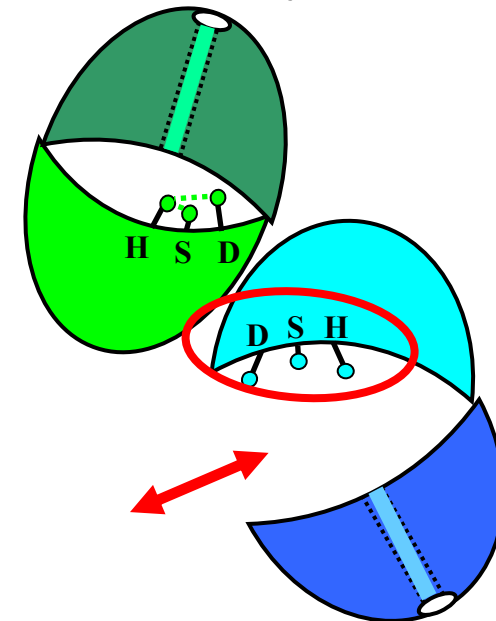
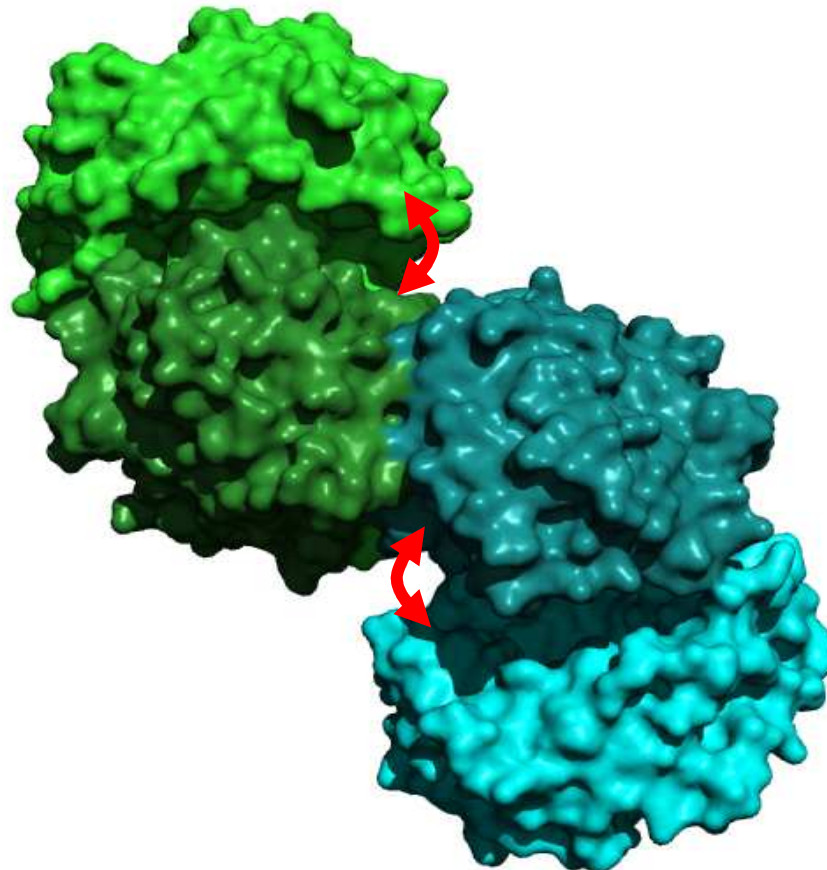
3. Méretszelekció: doménelmozdulás

A katalitikus és szelektivitási funkció szétválik

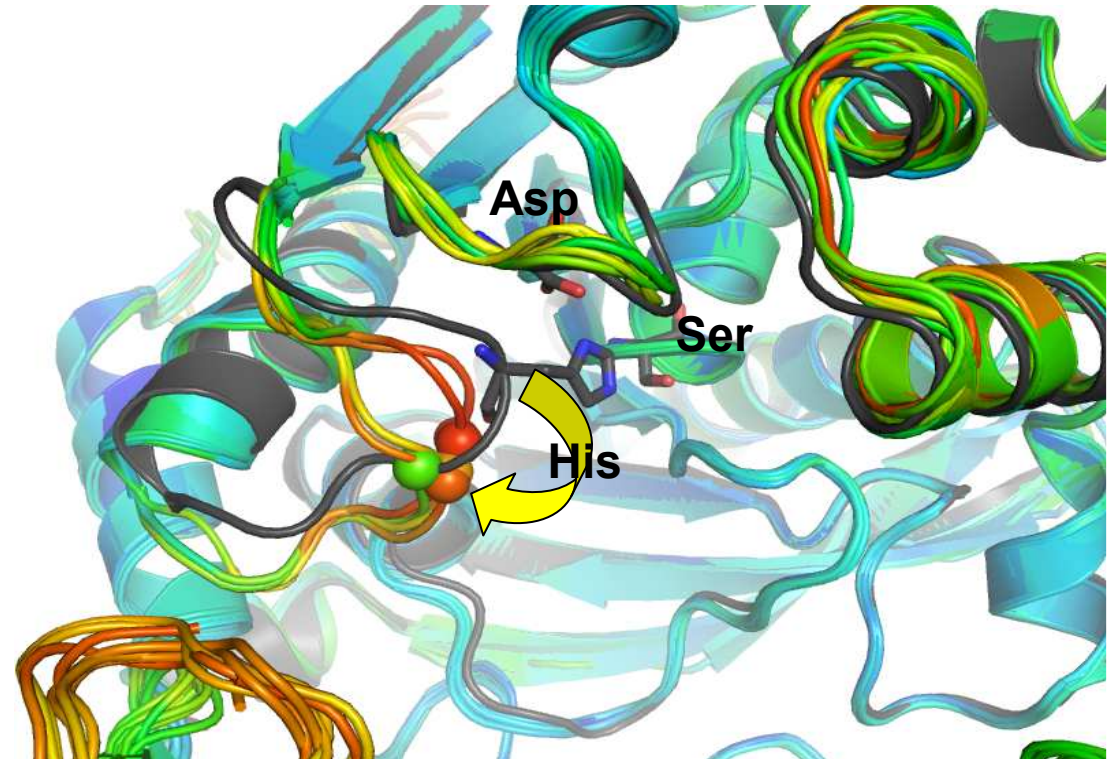
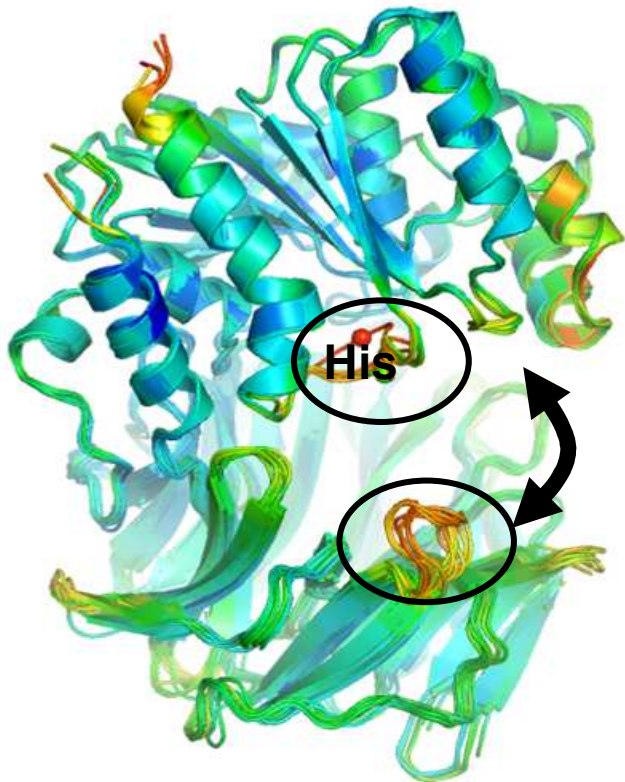
Aeropyrum pernix acilaminoacil peptidáz

Dimer enzim, a monomerek egymástól függetlenül lehetnek oldalt nyitottak vagy csukottak

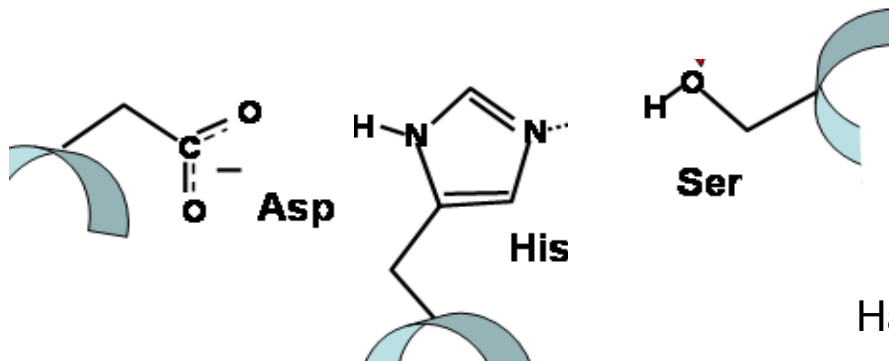

A nyitott forma inaktív

3. Méretszelekció: doménelmozdulás A katalitikus és szelektivitási funkció szétválik

A His-hurok kinyíláskor destabilizálódik.

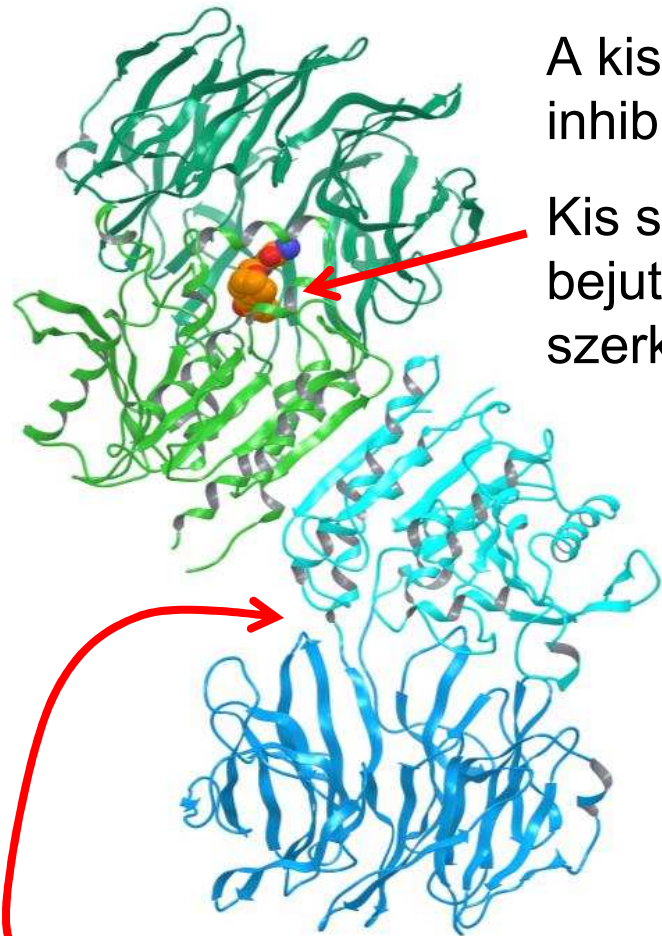

mozgékony
merev
csukott szerkezet

3. Méretszelekció: doménelmozdulás

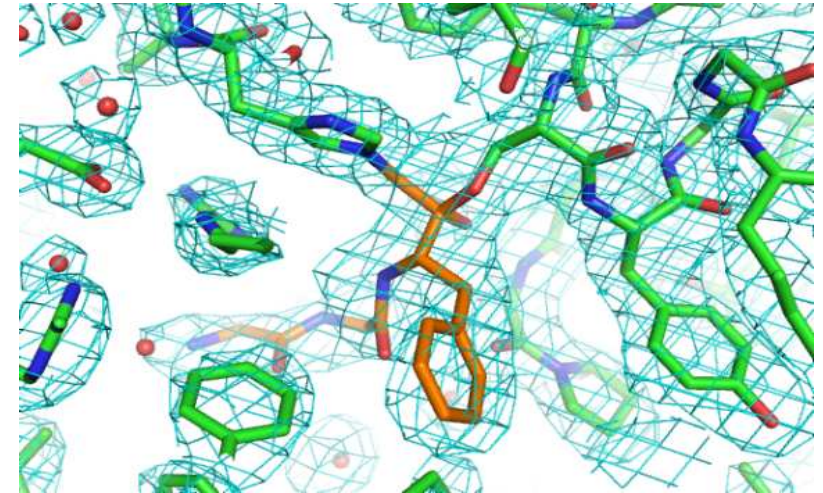
A dezaktiváció vizsgálata kovalens inhibitorral

A kis méretű inhibitor megkötődött

Kis szubsztrátok bejutnak a zárt szerkezetbe

Az aktív helyet a szubsztrátkötés nem, csak a propellerrel való kölcsönhatás tudja helyreállítani

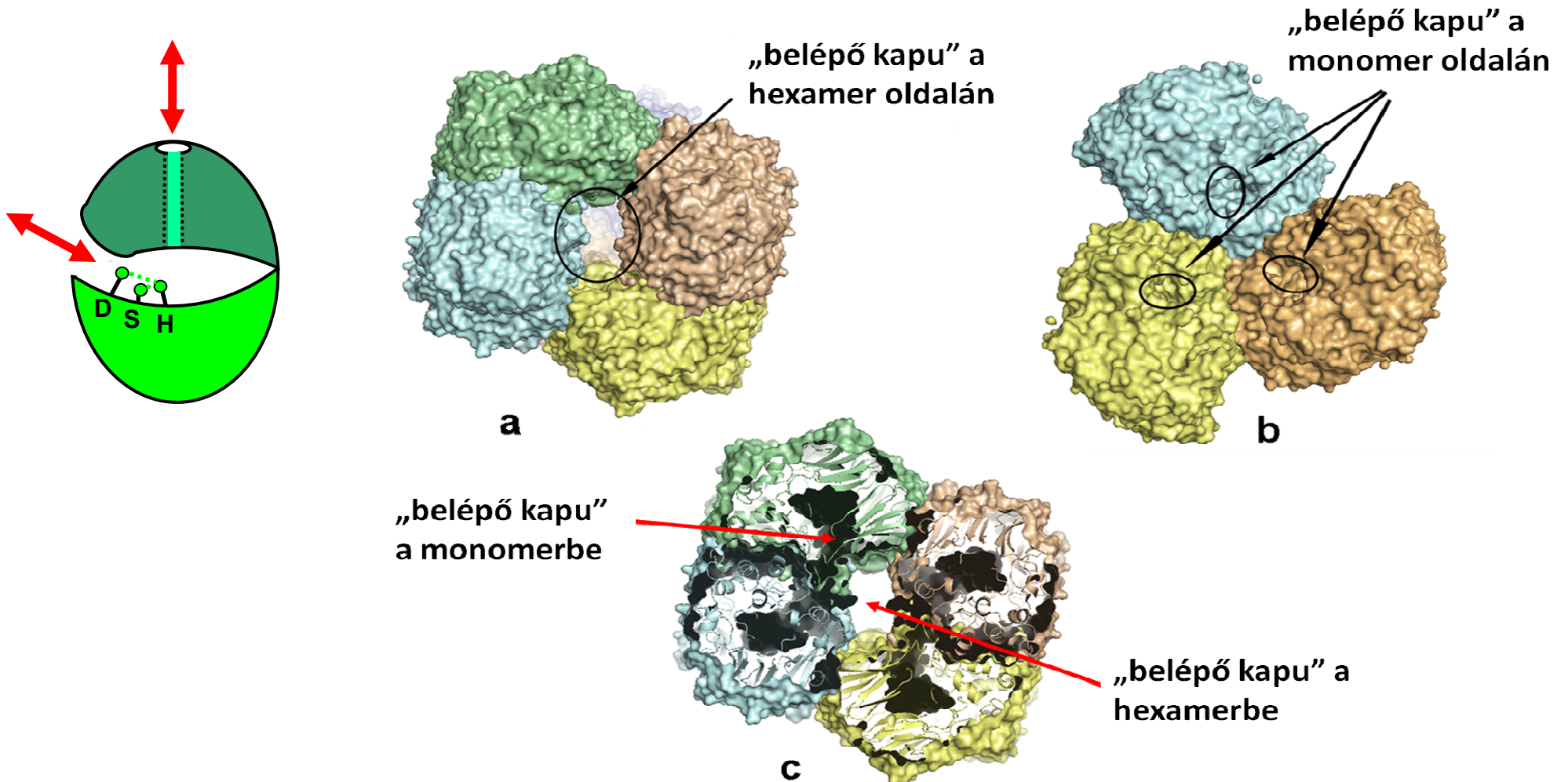
Klórmetil-ke-ton inhibitor kötődéséhez a Ser és a His közelsége szükséges

3. Méretszelekció: önszerveződés

Pyrococcus horikoshii acilaminoacil peptidáz

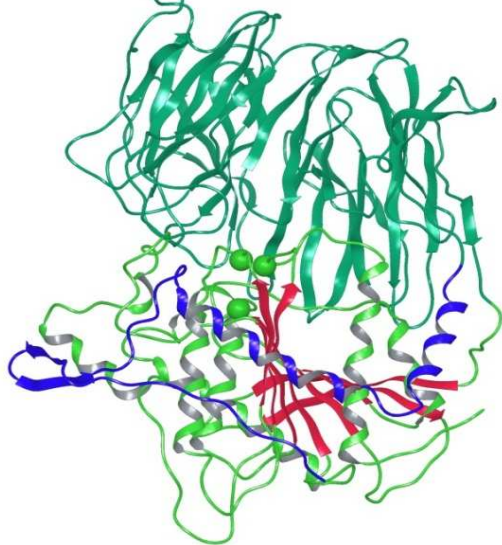
Hexamer enzim, merev szerkezet állandó csatorna- és üregrendszerrel

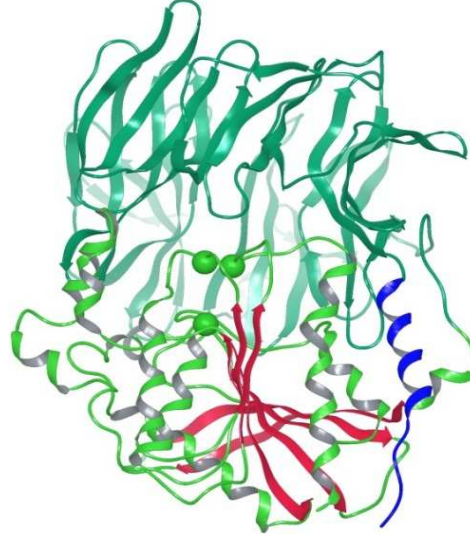
3. Doménelmozdulás vagy önszerveződés? Mi a multimerizáció oka?

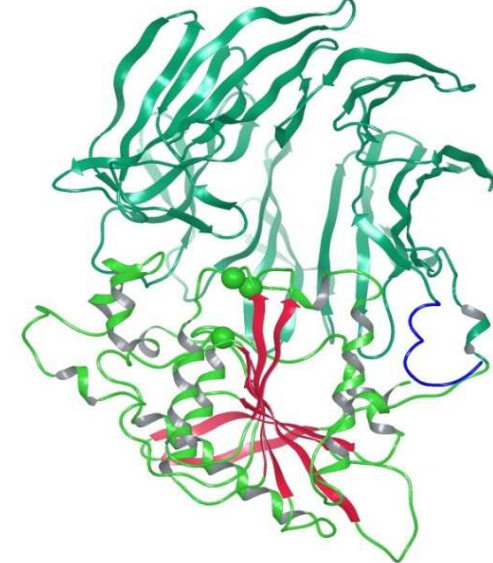
Prolil-oligopeptidáz
MONOMER

A.p. acilaminoacil peptidáz
DIMER

P.h. acilaminoacil peptidáz
HEXAMER

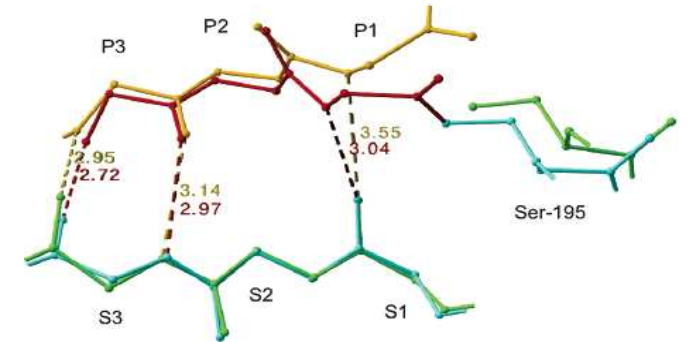
- **Félig nyitott szerkezet stabilizálása?**
Molekuladinamikai szimuláció: nem
- **Aggregáció elleni védelem? WALTZ** (Nat. Methods 7:237 (2010))
A központi β -redő széle amiloidképzésre hajlamos.
Védelme:
  - Monomerek: N-terminális
  - Multimerek: a szomszédos molekula

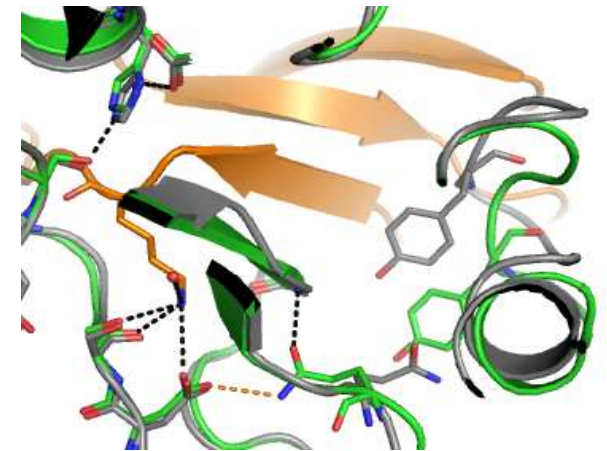
Összefoglalás

1. Megfigyelhető a szubsztrát és a katalitikus aminosavak helyzetének finomhangolása, ami a hatékony katalízist biztosítja.

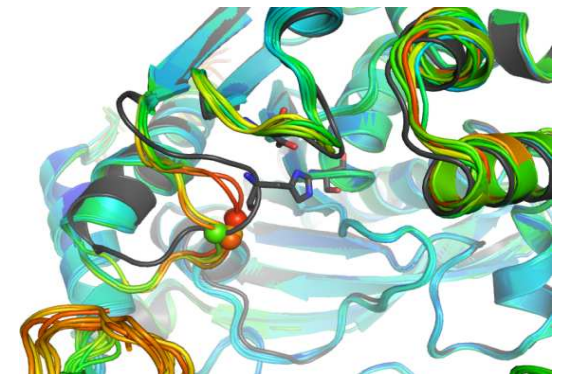

2. A specifikus molekuláris felismerés még rokon szerkezeteknél is sokszínű lehet (indukált konformáció-változások).

3. A szubsztrát méretszelekciója oligopeptidázokban dinamikus mozgások vagy önszerveződés révén valósul meg.

Az önszerveződés az amiloidképzés ellen nyújthat védelmet.

Közreműködők

Tripszin katalitikus mechanizmusa

ELTE Biokémiai Tanszék

Gráf László
Fodor Krisztián
Szilágyi László

MASP-inhibitor komplexek

ELTE Biokémiai Tanszék

Pál Gábor
Héja Dávid
Patthy András
Szenthe Borbála

MTA Enzimológiai Intézet

Závodszy Péter
Gál Péter
Dobó József
Kékesi Katalin
Kocsis Andrea
Szilágyi Katalin

Oligopeptidázok

MTA Enzimológiai Intézet

Polgár László
Szeltner Zoltán
Domokos Klarissza
Szamosi Ilona

Szerkezetvizsgálat

ELTE Kémiai Intézet

Náray-Szabó Gábor
Harmat Veronika
Karancsiné Menyhárd Dóra
Kiss-Szemán Anna
Orgován Zoltán
Beke-Somfai Tamás

*ELTE Biokémiai Tanszék, EMBL-
Hamburg*

Fodor Krisztián
Matthias Wilmanns

MTA TTK Kémiai Kutatóközpont
Palló Anna

Chalmers Egyetem, Göteborg

Richard Neutze
Katona Gergely